

179166

İSLÂM AHLÂKİ VE SEVGİ

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	179166
Tas. No:	207.92 KUT.D

ERÜ

İslâm Ahlâkı ve Sevgi

2006 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri

Yayın No: 382

Sempozyumlar ve Paneller Serisi: 40

© Bütün Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir

1. Baskı, Kasım 2007, Ankara, 1.000 adet

ISBN 978-975-389-506-4

07.06.Y.0005.382

Redaksiyon : Dr. Mehmet BULUT

Kapak ve İç Tasarım: TN İletişim

Uygulama: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Kurulu'nun
13.02.2007/5-2 sayılı kararıyla uygun görülmüş ve
Mütevelli Heyeti'nin 02.05.2007/1237-21/d
sayılı kararıyla basılmıştır.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin dizgi,
fotomekanik, ofset ve cilt tesislerinde hazırlanıp basılmıştır.

TÜRKİYE DIYANET VAKFI

Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

OSTİM Örnek Sanayi Sitesi

1. Cadde 358. Sokak No: 11 06370 Yenimahalle / Ankara

Tel: 0312. 354 91 31 (pbx) Faks: 354 91 32

e-posta: tdvyayin@diyanetvakfi.org.tr

İslâm Çalışma Ahlâkının Esasları

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU*

Giriş

Çalışma ahlâkı, ahlâk kurallarının hayata geçirildiği en önemli alandır. İş veya çalışma ahlâkı işverenlerle işgörenlerin ahlâkı demektir. Yani hem çalışanların hem de çalıştıranların uymak durumunda oldukları ahlâka işaret etmektedir.

İslâm ülkeleri gibi ülkemizde de ahlâk konusuna çok önem verilmiş ve bunun felsefi ve sosyolojik yönleri ortaya konmuştu. Bu yazarların başında Nurettin Topçu gelmektedir. Onun yazıları özellikle çalışma ahlâkı konusunda önemli görüşler içermektedir.

O, 1930'lardan itibaren genel olarak ahlâk konusunda olduğu gibi iş ahlâkı hakkında da yazılar yazarak felsefi ve sosyolojik tahliller yapmıştır. Topçu, ahlâk ve iş ahlâkı konusunun ısrarlı bir öncüsü olmuştur. Onun temel görüşlerine göre Batı medeniyeti, sömürü, büyük üretim, büyük tüketim ve harcama hırsına dayanmakta, ahlâka dayanmamaktadır.

Ona göre iktisat ister ferdiyetçi, ister devletçi olsun materyalizmden uzaklaşp ahlâka dayanmadıkça insanlığa huzur getiremez. Ahlâka verilen öncelik ihtiraslarımızı frenleyecektir. Zira ihtiraslarımız bizi teknolojiye esir etmektedir. Oysa ahlâk bizi teknolojiye değil, teknolojiyi bize esir edecektir. Ahlâk teknolojinin inkârı anlamına gelmez. Hakikatte bizi mahkum eden tekniğin kendisi de-

* Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

ğildir, belki tekniği bahane eden ihtiraslarımızdır. Zaten Hz. Peygamber insanın yaratılış olarak ihtiraslı bir varlık olduğunu bildirir.¹

Ahlâkın temelinde insan, dolayısıyla emek vardır. Ruhunu inkâr eden insan sömürücü, esir edici ve kendi emeğinin eseri olmayı tüketici insandır. İktisadın bir din ve ahlâk'a bağlanması insanlığı esirlikten kurtarabilir. Küçük sanayi içinde, iktisadın bir din ve ahlâk hayatına bağlı olması medeniyetimizin önemli bir unsurudur. Bugün iş ahlâkından ayrılmış olan bir iktisadî hayat kapitalist medeniyetin temelidir. Sermaye sahipleri insanların emeğiyle kendilerine saltanatlar kuruyorlar. Emeğin aşağılanması büyük sermaye ve servetin, sınıf farklarının ve bütün zorbalıkların kaynağıdır. "Kendi emeğiyle yaşamayı dinî bir temel olarak tanıyan adam hangi zorbalığı yapabilir?" Kapitalizm refah üretmeden zenginlikler ve zenginler yaratırken insanların emeğini kullanıyor. Gerçekte bu zenginliklerde bunları üreten emek sahiplerinin hakları vardır.

Sosyal adaletin iki yönü vardır: Birincisi kazanç hırsıyla ruhları çürüten insanları kurtarmak. İkincisi yoksul halka haklarını vermek. Zenginlik sosyal bir olay olduğu için gerçekte zengin fakire yardımda bulunmamakta, onun hakkını vermektedir. Fakir halkın zenginlere kin duymalarının önlenmesi, yeni bir haksızlık için fırsat aramalarının ve intikam peşinde koşmalarının engellenmesi ancak onlara haklarının verilmesiyle mümkün olabilir.

Hörmet, hizmet ve merhamet ahlâk eğitiminin üç temel esasıdır. Adalet ve eşitlik ancak ahlâkî duyguların toplumda yerleşmesiyle gerçekleşebilir. Merhametin olmadığı yerde eşitlikten de söz edilemez.

Kul hakkı kavramını önemseyen ve adalete dayanan sistemin dayanağı ahlâktır. Bu ahlâkın esası maddî varlığımızla birlikte ruhumuzu da kurtarmaktır. Bunun ilk şartı da günümüzün teknik merkezli dünyasını insan merkezli hale getirmektir.²

İslâm ülkelerinde de ahlâk ve iktisat ahlâkı hakkında çok sayıda çalışma yapılmıştır.³

Modern anlamıyla bu alandaki tartışmaların yoğunlaşması, 1970'lerin başına rastlar. Siyaset ve kamu yönetiminde yozlaşma, uzun süre az gelişmiş ülkele-

¹ "Âdem oğlunun mal dolu iki vadisi olsa hiç şüphesiz üçüncüsünü de ister. Âdem oğlunun karnını ancak toprak doyurur. Bununla birlikte Allah da tevbe edenlerin tevbesini kabul eder" (Müslim, Zekât, 117; İbn Hanbel, III, 247). Çıkış yolu kanaattir: "Zenginlik mal-mülk çokluğunda değildir; zenginlik gönül zenginliğidir" (Buhârî, Rikâk, 15). "Müslüman olup da yetebilecek kadar rızıklandırılan kimse kurtulmuştur. Allah verdiği şeyle onu tatmin etmiş, kanaat sahibi kılmıştır" (Müslim, Zekât, 125).

² Topçu, *Yarınki Türkiye*, İst. 1997; *Ahlâk Nizamı*, İst. 1997; *İradenin Davası*, İst. 1998.

³ Bunlardan Türkçe'ye çevirenler arasında meselâ bkz. N. Haydar Nakvi, *Ekonomi ve Ahlâk*, Çev. İ. Kutluer, İst. 1985; Macit Fahri, *İslâm Ahlâk Teorileri*, Çev. M. İskenderoğlu, A. Arkan, İst. 2004; R. İsa Bîkun, *İş Ahlâkı*, Çev. A. Yaşar, İst. 2004.

re özgü bir hastalık gibi görülürken, 1970'lerde Batı ülkelerinde ortaya çıkan büyük yolsuzluklar, kamuoyunun dikkatlerinin etik sorunu üzerine yoğunlaşmasını sağlamış; etik kurallar ve standartlar ile bunları belirleyecek ve gözetecek düzenleyici-denetleyici kurumların oluşturulması çabaları hızlanmıştır. Bu yüzden Batı üniversiteleri ile işçi, işveren ve meslek birlikleri; iş ahlâkı alanında çalışmalar yapmak zorunda kalmışlardır. Ülkemizde, bu konuda, bir kısmı çeviri, akademik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.⁴

Günümüz kapitalizmi ahlâk açısından belli bir dengeye ulaşmıştır. Bu yüzden modern kapitalizm ahlâksızlığı akılsızlık olarak görür. Ahlâk ve erdem olmadan kalkınmanın gerçekleştirilemeyeceği ileri sürülür. Oysa modern kapitalizmin başlangıcını oluşturan merkantilizm ve Sanayi Devrimi dönemi, ırkların yokedilmeye çalışıldığı veya köleleştirildiği, kıtaların ıssızlaştırıldığı, uzun iş saatleri içinde kadın ve çocuk işçilerin düşük ücretlerle ve kötü çalışma şartları altında çalıştırıldıkları dönemlerdir. Modern kapitalizm, zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi olmayan işçi sınıfıyla birlikte doğmuştur.

Bu dönemi geride bırakan ve sömürüyü dünyadaki Kuzey-Güney çelişkisinde yoğunlaştıran kapitalizme göre iktisat, kıt kaynakların sınırsız insan ihtiyaçlarını karşılaması için en verimli şekilde kullanılmasını amaç edinir. Ahlâk bir araç olarak burada kullanılmaya başlanır. Bilindiği gibi kişilerin kısa vadeli çıkarları ile toplumların uzun vadeli çıkarları çatışabilir. Bazı bireyler kısa vadeli çıkar maksimizasyonunu sağlamak için ahlâk dışı davranışlara sapabilirler. Bir toplumda bu tür davranışların artması ve genel kabul görmesi, toplumsal zayıflamaya neden olmaktadır. Günümüzde iş hayatında, ahlâk dışı davranışlar, haksız çıkar sağlama isteğinden kaynaklanmaktadır. Sorunlar sistemin işleyişini zora sokacak boyutlara ulaşmıştır.

Modern kapitalizm âdil olmayan ve giderek de adaletsizliği artan bir sistem oluşturmuştur. Az gelişmiş (veya az kapitalistleşmiş) ülkelerde, gelir dağılımları artan oranda bozulmakta, ortak kamu yararı hiçe sayılmakta, vergi kaçırma, hortumlama, rüşvet ve adam kayırmacılık göze çarpmaktadır. Ülkelerin etik görünüşleri, iç ve dış kamuoyunda giderek daha çok önem kazanmakta ve ülkeler arası değerlendirmelerde en çok bakılan konuların başında gelmektedir.

Türkiye'nin ise etik davranışlara ilişkin görünümü uluslararası göstergelerde oldukça kötüdür. Bunun için ülkemizde etik davranış ilkelerini belirlemek, uygulamayı gözetmek ve etik kültürünü yerleştirmek amacıyla, 2004 yılında Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun faaliyete başlaması, önemli bir aşamadır.⁵

⁴ Meselâ bkz. Güran Tatlıoğlu, *İş Ahlâkı ve Yönetim*, Yeditepe Üniversitesi yayınları.

⁵ 18-19 Kasım 2005 tarihlerinde yapılan İkinci Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu'nun sonuç bildirilerinden.

İktisat, İslâm İktisadı ve Çalışma Ahlâkı

İktisadın temelinde kültür, kültürün de temelinde ahlâk vardır. O halde iktisat ahlâktan kaynaklanırsa belli bir kültürün izini taşıyabilir. Oysa, bilindiği gibi, günümüzde iktisadî tahlil ahlâk karşısında nötr olmak (lâ-ahlâkî) olmak iddiasındadır.

Türkiye’de geleneksel iktisat zihniyetinin temelinde kul hakkını önemseyen toplumcu bir anlayış vardır. Bu zihniyeti “İslâm iktisadı”nın özellikle bu toplarlardaki uygulaması bütünlüyor.

İslâm, sadece medenî bir nizam kurmakla kalmamış; aynı zamanda, insan inşa etmiştir. İslâm’ın asıl kalıcı yönü de burası olmalıdır. Siyasî ve iktisadî çöküş dönemlerinde bile İslâm eğer varlığını devam ettirebilmişse, bu, eğitilmiş insan unsurundan dolayıdır. İslâm ahlâkını derinliğine işlemeyi ve yaşamayı konu edinen tasavvuf, bu eğitimi sağlamıştır. Başka insanları kendine tercih, merhamet, hürmet, hizmet, samimiyet ve tevazu gibi kavram ve haller, ahlâk eğitiminin esasını oluşturmuştur.

Hukukî kurallar, genellikle, bu ahlâkî kuralların gerisinde emniyet sübabı vazifesini görürler. Meselâ, zarara uğrayan kimse, zarar verenden hakkını almalıdır. Bu bir hukuk kuralıdır. Fakat affetmesi daha hayırlıdır. Bu ise bir ahlâk kuralıdır. Kişinin kazandığının sahibi ve maliki olmasını İslâm hukuku kabul etmiştir. Fakat bu mülkten diğer insanları da faydalandırması ahlâkî bir kuraldır.

İslâm iktisadı, İslâm’ın Kur’an’a dayalı ilkelerinin bütünlüğü içerisinde yer alır. Esas olan yine maddî olanla mânevî olanın bütünlüğüdür. İnsan, cemiyet ve kainat geçmişi ve geleceğiyle bir bütündür.

İslâm iktisadı ile ilgili bilgilerin yerleştirileceği çerçeveyi belirleyen en önemli unsur adalettir. Adalet kelime anlamıyla denge demektir. İlk olarak kainat ile ilgili adaletin sağlanmasında veya kainat görüşündeki dengenin oluşturulmasında maddenin mânanın emrine verilmesi önemli bir esastır. Çünkü ruh ebedî, madde geçicidir. Bu çerçevede insanın gayesi dünyadaki imtihan süresini en verimli bir şekilde ibadet (Allah’a kulluk ve Allah’ı bilmek) şuuru içerisinde⁶ değerlendirmek ve kalb-i selim (temiz kalb) elde etmektir.⁷ Burada ferdî sorumluluk esastır.⁸ O halde sorumluluğu insanın çalışması ve emeği belirliyor. Şüphesiz buradaki emek kavramı en geniş anlamdadır. Evrenin yaratılış sebebi insanın sınanmasıdır.⁹ Bu yüzden “homo economicus” (iktisadî adam) görüşü yabancıdır.

⁶ Zâriyât, 51/56.

⁷ Şuarâ, 26/88.

⁸ “Ve gerçekten de insan ancak kendi çalıştığını elde eder” (Necm, 53/39).

⁹ Kur’an’da “Biz yeri, göğü ve arasındakileri boş yere yaratmadık” (Sa’d, 38/27) ve “Şurasını iyi biliniz ki, mallarımız ve çocuklarımız birer imtihan vasıtasıdır” (Enfal, 8/28) buyurulmuştur.

İkinci olarak insanın dengesinin sağlanmasında aşırılıklardan kaçınmanın önemini vurgulamalıyız. Bu konudaki adalet ancak (aynı kökten gelen bir kelime olan) itidâl ile sağlanır. Bütün bunları belirleyen de yine insanın emeğidir. Dolayısıyla sorumlu olan yine insandır.

Üçüncü olarak İslâm iktisadının toplumun dengesi konusunda getirdiği ilke ve eğilimleri ele alabiliriz. Toplumun dengesi sosyal adalet kavramıyla açıklanabilir. Bunu İslâm iktisadının görünürdeki temeli kabul edersek bunun da hedefi kul hakkı davasıdır. Çağdaş insanın ‘insan hakkı’ diye algıladığı ‘kul hakkı’ davası aslında bir zihniyet farklılığını aksettirmektedir. Toplumcu bir anlayış bunun sonucudur. Sosyal adalet, dayanışma ve güvenliğin temeli olan hizmet ilkesi de bunu vurgular.¹⁰

Kişinin ferdi hayatı sosyal hayata özellikle samimiyet,¹¹ sorumluluk¹² ve iyi niyet¹³ duygularıyla bağlanır.

Sorumluluk hayatın her safhasına şâmindir ve herkesin kendi çapında sorumlulukları vardır. Sorumluluk ferdi ve sosyal olarak ikiye ayrılır. Esas olan ferdi sorumluluktur (Lokman, 31/33). Sosyal sorumluluk ise bir imtihan dünyası nüktesi içinde bunu tamamlar. Şahıs hem kendisinden hem de derece derece bütün toplumdan sorumlu olur. Bu, şahsî teşebbüs zihniyetini güçlendirmekle birlikte cemaatçi bir anlayışa yol açar. Bu şekilde İslâm iktisadı kapitalizmin ferdiyetçi ve Marksizm ile Durkheimciliğin şahsiyeti yok eden cemiyetçi özelliğinden tamamen uzakta konumlanmış oluyor.

İslâm ferdi hakları reddetmez; fakat ferdi de cemiyetten de sorumlu tutar.¹⁴ Toplumda zulüm ortaya çıktığında zulüm yapmayan ve fakat buna mani de olmayan kişi zulmedenler kadar sorumludur.¹⁵

Bütün bunlar cemiyetin ayakta durmasının şartı olan umûmi ahlâki koru-

¹⁰“Müslümanlar, kendileri fakirlik ve ihtiyaç içersinde olsalar bile kardeşlerini kendilerine tercih ederler” (Haşr, 59/9).

¹¹Peygamberimiz şöyle buyurmuştu: “Şüphesiz ki, din samimiyettir...Allah’a, Kitabı’na, Elçisi’ne, müminlerin önderlerine (devlet başkanlarına) ve cemiyetlerine karşı olan samimiyet” (Ebû Dâvûd, Edeb, 4944).

¹²Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüğünüzden sorumlusunuz. Devlet başkanı çobandır ve güttüklerinden (yönetilenlerden) sorumludur. Erkek (koca) ailesi içinde çobandır ve o da güttüklerinden (ailesinden) sorumludur. Kadın kocasının evinde çobandır ve güttüklerinden sorumludur... Ve hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz” (Buhârî, Ahkâm, I).

¹³Samimiyet ve sorumluluk duygusu iyi niyetten kaynaklanır. Davranışların değerini niyet belirler: “Ameller (eylemler) niyete göredir. Kişiye niyetinin karşılığı verilecektir” (Buhârî, Bed’u’l-vahy, 1; İman, 41).

¹⁴Kişi çevresinde ufak olsun büyük olsun bir fenalık gördüğünde eliyle, gücü yetmezse dili ile önlemelidir. Buna da gücü yetmezse onu kalbiyle kötulemelidir (Ebû Dâvûd, Salat, 1140; Melâhim, 4340).

¹⁵“Sizden sadece zulmedenlere isâbet etmekle kalmayacak fitneden sakınınız” (Enfâl, 8/25).

ma ve sağlıklı bir kamuoyunu gerçekleştirme amacındadır.¹⁶

İslâm'ın insandan istediği temel özellik, güvenilir olmaktır. Bunun için, Hz. Peygamber risalet ve nübüvvetten önce de Araplarca 'emîn' (güvenilir) olarak biliniyordu. Yine Hz. Peygamber bu özelliğini tacir olarak da göstermişti.

İslâm iktisadının sosyal yönünün veya sosyal adaletin gerçekleştirilmesinin esasları şunlardır: İsrraftan uzaklaşma, âdil gelir bölüşümü ile servet ve mülkiyetin yaygınlaştırılması, iktisadî istikrar. Bu esaslar aynı zamanda ahlâkî ilkelerdir. Çünkü israf, üretimin en önemli faktörü olan emeğe ve insana saygısızlık anlamına gelir. Aynı zamanda tabiata ve çevreye de saygısızlık demektir.

Âdil gelir bölüşümü ile servet ve mülkiyetin yaygınlaştırılması sermayenin ve firmaların büyümesini önleyerek küçük ve orta işletmeciliği yaygınlaştırır, orta sınıflaşmayı sağlar. Böylece toplumdaki kin ve intikam duygularının yeşermesini ve rantların ortaya çıkmasını büyük ölçüde önler. Tarih boyunca İslâm toplumlarında büyük işletmelerin oluşmadığını biliyoruz. En büyük işletmeci ise devlet olabilirdi. Oysa İslâm devletleri ideolojik ve siyasî olarak büyük idiler. Ekonomik fonksiyonları denetim ve güvenliği sağlama ile sınırlanmıştı. Büyüme, rantları ortaya çıkarır ve kul haklarını dikkate almamayı gerektirir.

İktisadî istikrar ise zengin daha zengin, fakirin daha fakir olmamasının; yani sosyal adaletin sağlanmasının temel şartlarından.

Toplum-fert dengesi ferdin şahıs haline getirilip toplumun hizmetine verilmesiyle sağlanıyor. Bu zihniyet ahlâk anlayışının da temelidir. Hizmet, merhamet, hürmet, adalet gibi davranışlar bir yönüyle şahsiyet kazanmanın unsurları, bir yönüyle de toplumculuğun unsurlarıdır. En yakından başlayarak en genel anlamıyla bütün İslâm toplumuna yayılan bu unsurlar infâk gibi davranışlarla somutlaşmıştır.

Hz. Peygambere göre içtimaî dayanışmanın ilk adımı cimrilikten uzaklaşmaktır. Bundan sonra kişi sorumluluğu altında bulunanları başkalarına muhtaç hale getirmemek şartıyla cemiyet için harcamada bulunabilir.¹⁷

İslâm'daki "eşitlik" kavramı ile "işe en yakından başlama" ilkeleri birbirlerini tamamlar. Hz. Peygamber içtimaî dayanışmanın en yakınlardan ve komşulardan başlayarak bütün cemiyeti kapsamasını ister.¹⁸ Böylece bütün müminler ve diğer insanlar dayanışmanın geniş halkasını oluştururlar.¹⁹

¹⁶ "Siz insanlar için meydana çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder kötülükten vazgeçirmeye çalışırsınız. Çünkü Allah'a inanıyorsunuz" (Âl-i İmran, 3/10).

¹⁷ Buhâri, Vesâyâ, 2.

¹⁸ "Ailene harcadığım para ecri en büyük olandır" (Müslim Zekât, 39); "Cebraîl bana komşuluk münasebetlerimi o kadar geliştirmeyi tavsiye etti ki, komşuyu mirasçı kulacağına sandım" (Buhâri, Edeb, 28).

¹⁹ "Müminler birbirlerini sevmekte ve merhamet etmekte bir vücut gibidirler. Onun herhangi bir uzvu rahatsızlandığı vakit diğer uzuvları da rahatsız olur ve onun için ızdırap çekerler" (Buhâri, Edeb, 27); "Allah'ın kullarının hepsi O'nun ailesidir. Bunlar arasında Allah'ın en sevdiği ailesinin hizmetine kendilerini en iyi vakfedenlerdir" (Aclûni, I, 380).

İnfâk ve sadaka kavramları içtimalî dayanışmayı ifade eden önemli kavramlardır.²⁰ Bununla birlikte Hz. Peygamber ihtiyaç sahiplerine, sadaka yerine, borç verilmesini teşvik etmiştir.²¹

Hz. Peygamber devletle toplum arasında bir etkileşim olduğunu ifade eder.²²

İslâm devleti bir sosyal devlettir. Hz. Peygamber İslâm devletinin halkın her türlü ihtiyacını gidermek zorunda olduğunu belirtir.²³

İslâm'ın mülkiyet konusundaki umumi yaklaşımı "mülk Allah'ındır" ilkesidir. Bu çerçevede içerisinde özel mülkiyet bir hakttır.²⁴

İslâm'ın cemaatçi tavrına örnek olarak "İslâm'da zarar vermek ve zarara uğramak yoktur"²⁵ hadisini verebiliriz. Bu hadisin hukukî yorumlarından bir tanesi de kamuya yönelik her türlü zararın giderilmesi gereğidir.

Davranışlardaki aşırılık gibi üretim ve tüketimdeki aşırılıklar İslâm tarafından yasaklanmıştır.²⁶

Hz.. Peygamber'in toprak meselesine getirdiği çözüm tarzları mühimdir. O, ilke olarak toprağı işleyenine ona sahip olmasını istiyor.²⁷

²⁰ Hz. Peygamber bu yolla muhtaçları gözeteni Allah yolunda cihad edenleri veya gecelerini namazla, gündüzlerini oruçla geçirenlerle bir tutmuştur (Buhâri, Nefekât, 1). Yine bu konuda şöyle buyurmuştur: "En üstün sadaka, ihtiyacı giderendir. Veren el alan elden hayırlıdır. Sadakaya aileden başla..." (Buhâri, Nefekât, 2). Sadakanın bu yönleri onun dar manasını ifade eder. Geniş anlamıyla sadaka Allah rızası için yapılan her türlü iyi davranıştır (Buhâri, Edeb, 33; Müslim, Zekât, 52). Vakıf uygulaması da evvela Hz. Peygamber devrinde başlamıştır: "Bir şeyin aslını, satılmamak üzere hayır vasıtası kıl. Yalnız mahsulü harcansın ve sadaka olarak dağıtılın" (Buhâri, Hars, 14).

²¹ "Yerine sarfedilmek üzere verilen borç para sadakadan daha iyidir" (İbn Mâce, Sadakât, 19). "Rehin karşılığı borç almak da caizdir (Buhâri, Büyü', 14; Rehn, 1, 2).

²² "Nasılsanız öyle idare olunursunuz" (Aclûni, II, 126). İdare hususunda esas olan liyakattir. Bunun için Hz. Peygamber "Biz işlerimizin başına ona talip olan veya ihtiraslı kimseyi getirmeyiz" (Buhâri, Ahkâm, 7) buyurmuştu. İdare edilenlerin idareciler karşısındaki tavırları Allah'a isyan teşkil eden bir şeyle emredilmemek şartıyla itaat etmektir (Buhâri, Ahkâm, 43).

²³ Ebû Dâvûd, Harâc, 2948. Devlet halkın refahından da sorumludur (Müslim, İmâre, 28). Yine İslâm devleti halkın can ve mal emniyetini sağlamakla görevlidir (Buhâri, İlm, 9, 37).

²⁴ Bu yüzden Hz. Peygamber "Malının önünde öldürülen kimse şehittir" (Buhâri, Mezâlim, 33) buyurmuştur. Bununla birlikte bazı şeylerde kamu mülkiyeti tanınmıştır. Bir hadise göre: "İnsanlar üç şeyde ortakdır; su, bitki ve ateş" (Ebû Dâvûd, İcâre, 3477). Özel mülkiyetin sınırı helâl yollarla elde edilmesi ve cemiyet menfati ile çelişmemesidir. Nitekim Hz. Peygamber ikta ettiği bir toprağı, içinde tuz madeninin bulunduğu; dolayısıyla ferdi mülkiyet altında olması cemiyete zarar vereceği gerekçesiyle geri almıştı (Ebû Dâvûd, Harâc, 3064).

²⁵ İbn Mâce, Ahkâm, 17.

²⁶ Bir hadisinde Hz. Peygamber "Allah, müslümanların malı yok etmelerini hoş görmemiştir" (Buhâri, Edeb, 2) buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber abdest suyundan (Buhâri, Vudû', 1) giyim eşyasına kadar (Buhâri, Libâs, 1) israftan kaçınılmasını öğütlemiştir.

²⁷ "Toprağı olan kimse onu işlesin, işlemezse bağışlasın, bunu da yapmazsa elinde tutsun" (Buhâri, Hars, 19); "Kişinin işlemediği toprağını kardeşine bağışlaması daha hayırlıdır" (Müslim, Büyü', 120-123).

Ticarî faaliyetler refah ve gelişme kaynağıdır. Fakat bunun yanında çok sorumluluğu olan ve harama kaçmanın kolay olduğu bir meslektir. Buna rağmen ticâret yoluyla helâl kazanç elde etme teşvik edilmiştir.²⁸

Hz. Peygamber ilke olarak fiyatların tekeli müdahalelerin olmadığı bir piyasada serbestçe oluşmasını, fiyatlara müdahale edilmemesini istemiştir.²⁹ Fiyatlara gereksiz müdahale piyasaya mal getirilmesi ve sürülmesine olumsuz etkiler yapacağından, dahası karaborsaya yol açabileceğinden ve ticaret hacmini daraltacağından tehlikelidir.

Zekât hem malî hem de sosyal güvenlikle ilgili bir kurumdur. İlke olarak servetleri belirli bir seviyenin üstünde olanlardan bu seviyenin altında olanlara gelir transferini ifade eder. Umumi olarak servetten % 2,5, üründen ve gelirden % 10 nisbetinde alınır. Hz. Peygamber, “Malda zekâttan başka haklar vardır” buyururken başka vergilerin tahsili konusunda devlete yetki vermektedir.

Vergi memurlarının hediye alması kesinlikle yasaktır.³⁰ Bu aslında devlet görevlilerinin bu vasıflarını ranta dönüştürmelerinin önüne geçilmesi anlamına gelir.

İktisat gibi çalışma iktisadı da ahlâka dayanmalıdır. İşçi ahlâkının temeli işini iyi yapması, müteşebbis ahlâkının temeli ise işçinin hakkını vermesidir. Oysa günümüzün tüketicinin korunması, asgarî ücret ve gelir dağılımı gibi konuları incelediğimizde iş ahlâkının çok gerilerde olduğunu görebiliriz.

Toprağın kira ile işletilmesini hoş karşılamıyordu (Buhârî, İcâre, 22). Yine O, bu konuda müslümanları boş toprakları işletmeye açmaya teşvik etmişti: “Toprak Allah’ın toprağı, kullar Allah’ın kulları. Bununla beraber ölü bir toprağı ihya eden kimsenin o toprak üzerinde daha fazla hakkı vardır” (Ebû Dâvûd, Harâc, 3086); “Kim ölü toprağı ihya ve imar ederse o yer onunundur” (Ebû Dâvûd, Harâc, 3074). Fakat Hz. Peygamber fertlere bırakılmasında kamu zararına olan hiç bir toprak tahsisi yapmamıştı (Ebû Dâvûd, Harâc, 3016).

²⁸ Bunun için Hz. Peygamber “Doğru tacir kıyamet gününde Allah’ın arşının gölgesindedir” ve “Doğru, emin bir tacir peygamberler, sıddikler, şehidler ile haşrolur” (Aclûnî, I, 294) buyurmuştur. Ticârette asıl olan haramdan kaçınmanın yanında cesur olmak, tehlikeleri göze alabilmek ve cemiyetin ihtiyaçlarını karşılamada çekingen davranmamaktır: “Korkak tacirin eline bir şey geçmez. Cesur tacir ise rızıklanır” (Aynı yer).

Hz. Peygamber ticarî faaliyetlerde tüketiciyi aldatacak ve fiyatları sun’i olarak yükseltecek her türlü davranıştan kaçınılmasını istemiştir (Müslim, İmân, 164). Yine bir beldeye dışardan gelecek metalleri, pazarda serbestçe satılmasına meydan vermeden belde haricinde karşılayarak satın alıp kapatmak sonra da büyük karlarla satmak, yani aracılık yasaklanmış, malların üreticiden tüketicie en kısa yoldan geçmesi istenmiştir (Buhârî, Büyü’, 68).

İhtikâr (spekülatif ve tekeli davranışlar) kesinlikle yasaklanmıştır: “Piyasaya mal süren rızıklanmıştır. İhtikâr yapan ise lânetlenmiştir” (İbn Mâce, Ticâret, 6).

Bütün bu belirtilen hususlardan dolayı Hz. Peygamber ticâretin çok sorumluluk isteyen bir iş olduğunu bildirmekte, tacirleri namuslu olmak konusunda ciddi bir şekilde uyarmaktadır: “Ticâret erbabı takva ve iyilik sahipleriyle doğru olanları müstesna, günahkâr olarak haşr olacaklardır” (Tirmizî, Büyü’, 4).

²⁹ Ebû Dâvûd, Büyü’, 49

³⁰ Buhârî, Hibe, 17.

Emek ile sermaye, işçi ile işveren arasındaki dengenin sağlanmasının ilk şartı hayat tarzlarında makul bir farklılıkla birlikte işçi ile işverenlerin birbirlerini rakip değil tamamlayıcı olarak görmeleridir.

Bir başka deyişle işçi-işveren ilişkileri mutlak değil nisbî ilişkilerdir; yani bir kişi aynı anda hem işçi hem de işveren olabilir. Bu temel olgu İslâm toplumlarında sadece emeğiyle geçinen, Batı'dakine benzer bir 'işçi sınıfı'nın doğmasını önlemiştir. Sadece emeğiyle işe başlayan bir kimsenin, bir müddet sonra sermaye sahibi olmasının önünde hiç bir engel yoktur. Yine özel mülkiyetin yaygınlaşmasını ve sermayenin belli ellerde toplanmamasını sağlar. Böylece mülk sahibi olanlarla olmayanlar ayrımı ve dolayısıyla bu ayrımın tabii bir sonucu olan sosyal sınıflaşma ortaya çıkmaz.

Vakıflar gibi sosyal hizmet kurumlarının gelişmesi sınıflaşmanın oluşmadığının göstergelerindedir. Sosyal görevlerdeki farklılaşma hukukî ve siyasî imtiyazlara yol açmamalıdır. Hukuk herkese eşit olarak uygulanmalıdır.

İslâm ferdi mülkiyet açısından emeğe öncelikli bir yer verir. Miras, hibe, vasiyet gibi durumlar müstesna, temelinde emek olmayan mülkiyet meşru değildir. Ancak emek sarfetmenin, çalışmanın meşrû olması da gerekir.

İslâm'a göre kazancın, dolayısıyla mülkiyetin en kutsalı el emeğinin mahsulü olandır.³¹

Hz. Peygamber ücretin işçiye "teri kurumadan" verilmesini emretmiş,³² hele ücretle bir kimse çalıştırıp da ücretini vermeyen kimsenin kıyamet gününde hasmı olduğunu bildirmiştir.³³

Hz. Peygambere göre emekçi ile onun emeğini kiralayan veya satın alan arasında hayat standardı bakımından fark olmamalıdır.³⁴

İslâm sermayenin atıl kalmamasını ister. Atıl sermaye kendisine yüklenen zekât sebebiyle azalma eğilimindedir. Bunun için sermaye sürekli olarak harcama ve yatırım sahalarında tutulmalıdır.³⁵

İslâm iktisadının karakteristiklerinden biri de ribâ adı altında toplanan her türlü faizi ve spekülâtif işlemleri yasaklamış olmasıdır. Hz. Peygamber ribâ yo-

³¹ Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "Hiç kimse kendi elinin emeğinin semeresinden daha hayırlı bir şey yemez" (Buhâri, Büyü', 15); "Herhangi birinizin sırtında taşıdığı odun destesinden satarak geçinmesi, versin veya vermesin birisinden birşey istemesinden daha hayırlıdır" (Aynı yer).

³² İbn Mâce, Ruhûn, 4.

³³ Buhâri, Büyü', 106.

³⁴ "Kimin elinin altında bir kardeşi bulunuyorsa ona yediğinden yedirsın, giydiğinden giydirsın, onları kaldıramayacakları işlerle mükellef tutmayın. Eğer böyle bir iş yüklerseniz onlara yardım ediniz" (Buhâri, İmân, 22).

³⁵ Nitekim Hz. Peygamber "Yetimin sermayesiyle ticaret yapınız ki zekât onu tüketmesin" (Muvatta, Zekât, 12) buyurmuştur.

luyla kazanç elde edeni, buna yol açanı, ribâ ile ilgili akitlerin kâtibini ve şahidini şiddetle kınamıştır.³⁶ “Riba’n-nesie” denen ve ödünç ilişkilerinden doğan faiz âyetlerle yasaklanırken diğer ribâ türleri de Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.³⁷

Emekle sermayenin üretim sürecine birlikte katılmaları, karşılıklı riziko yüklenmeleri ve çoğunlukla kâr ve zarara ortak olmaları işbirliği içinde olmalarını zorunlu kılar. Yani sermayeye emekten bağımsız statü tanınmaz. Böyle olması bu faktörlerin birbirleriyle çeliştiklerini kabul etmek anlamına gelirdi. Yine bu, sonuçta, sermaye tahakkümü demektir.

İslâm iktisadında işçilik kalıplaşmış ve sürekli bir statü değildir. Bunun için İslâm iktisadı emek-sermaye, işçi-işveren ilişkilerini Batı’dan farklı olarak çatışma içersinde değil bir işbirliği içersinde düzenlemiş ve bu ilişkileri mutlak değil nisbî ilişkiler olarak kabul etmiştir. Emegün teşkilatlanması sınıfsal karaktere bürünmemiş, işçi ile işveren, esnaf sisteminde, aynı çatı altında birleştirmiştir.

Rizikosuz ve emeksiz sermaye kazançları (ribâ), hem emek sömürsünün arttırır hem de emegü üretim sürecinden koparır. Bu da çalışmadan kazanmayı özendiren bir durumdur ve sermayenin belli ellerde toplanmasının sebeplerinden birini teşkil eder. Oysa İslâm iktisadının, servetin yaygınlaştırılması ve zekât ilkeleri sermayeyi aşağı gelir gruplarına da yönelterek sosyal refahın toplam gelirle birlikte artmasını sağlar.

Sermaye birikimi herşeyden önce Batı’nın gerçekleştirdiği tarihi bir olaydır. Yani batı’da iç ve dış sömürü (yani işçi sömürsü ve emperyalizm) olmasaydı belki sermaye birikimi ve bunun sonucu olan sanayi devrimi de görülmecekti. Bu yüzden İslâm iktisadı, Batı anlamında bir sermaye birikimi kavramına yabancıdır. İslâm iktisadında sermaye birikiminin esası sermayenin sürekli olarak harcama (infâk) ve yatırım (ticaret) vetiresinde tutulmasıdır.

Kapitalist ülkeler kalkınmalarını büyük ölçüde emek (önce köle sonra işçi) sömürsüyle sağlamıştır. İslâm ise ayrı bir sistem olarak sosyal adaleti âdetâ bir finansman faktörü olarak kullanmıştır. Emegü en yüce değer olarak gören, ka-

³⁶ Buhâri, Libâs, 86.

³⁷ Bunların başında Riba’1-fazl gelir. Bu tür ribâ aynı cinsten metaların farklı miktarlarda mübadelesidir. Farklı metalar ise istenildiği gibi mübadele edilebilir (Müslim, Müsâkât, 80; Ebü Dâvûd, Büyü’, 12).

Hz. Peygamber aynı cinsten olan fakat vasıflan farklı metaların mübadelesini de tavsiye etmemiştir. Bunun yerine metaların nakdi mübadeleye konu teşkil etmesini istemiştir (Buhâri, Şirket, 10).

Hz. Peygamber bey’u’l-garar denilen spekülâtif işlemlerin karşısındadır. Şöyle buyurur: “Eldede mevcut olan bir şeyle mevcut olmayan bir şeyi mübadele etmeyin” (Buhâri, Şirket, 10). Yine Hz. Peygamber meyvelerin ve hububatın olgunlaşp ticarî değerleri belirmeden mübadele edilmesini yasaklamıştı (Buhâri, Büyü’, 87).

Aynı kirada faiz mantığı vardır. Bu gerekçeyle Hz. Peygamber, mahsulün önceden tesbit edilen belirli bir yüzdesine karşılık toprağı kiraya vermeyi yasaklamıştır (Ebü Dâvûd, Büyü’, 3402).

naati ön planda tutan, servet ve mülkiyetin yaygınlaştırılmasını sağlayan, sosyal refahı gerçekleştirmeyi amaçlayan bir sistem kurmuştur. Bu sistem içerisinde fiyatları ve ücretleri etkileyen tekelci eğilimler ile kaynağı büyük ölçüde emeğiyle geçinenlerin tasarrufları olan işverenleri teşvik kredileri yer bulmamıştır.

Sermaye kullanımı, temerküz, ribâ, karaborsa, tekel, kumar, sömürü ve israf yasakları gibi kayıtlarla toplumun bütün müteşebbis kesimlerine bırakılmıştır. Sadece devlet, özel sektör üzerinde bir denetim mekanizması kurar ve sermayenin bu şekilde kullanımını sosyal refahı yükseltir.

Toplu sözleşme düzeni, Batı'daki sanayi devriminin bir sonucudur. Bu vakıa İslâm fıkhiinde niçin ferdi iş sözleşmesinin geçerli olduğunu kısmen açıklar. Ancak toplu pazarlık ve sözleşmenin de yasaklandığını söyleyemeyiz.

Grev vakıası temelde XIX. yüzyıl Avrupa'sındaki işçi sefaletinden kaynaklanmıştır. Grev ve dolayısıyla lokavta yol açan unsurlar kapitalizmin yapısında mevcut olduğu için grev ve lokavt bu sistem içinde kurumlaşmıştır. İslâm'da, ideal anlamıyla, emek ile ilgili meseleler maslahat ilkesi çerçevesinde çözülür. Ancak bir geçiş dönemi mantığı içinde ve bir adaletsizlik söz konusu olduğunda bunu gidermek için grev en son çare olarak kabul edilebilir.

İslâm'da emek kavramının geniş oluşu ücret anlayışının da geniş olmasına yol açar. Ücret, temelde emeğin kira bedelidir. Ücret emeğin üretim ve gelirden aldığı paydır. Bu yönüyle bölüşüm konusu içinde yer alır. Bölüşüm konusu hem gelirin oluşması, hem harcanması ve hem de yeniden dağılımı safhalarına ayrılabilir.

Servet ve mülkiyetin yaygınlaştırılması; fiyat istikrarı; sermayenin âtl kalması; ribâ ve israf yasakları; üretime emek, sermaye ve riziko (daman) unsurlarından en az ikisinin katılması birinci safhanın konusudur. İnfâk ikinci safhanın, zekât ise üçüncü safhanın konularındır.

Günümüzde emeğin hor görülmesinin temel sebebi insanın hor görülmesidir. İnsan bir beşeri sermaye, bir kaynak, bir işçi, bir tüketici, bir müşteri vs. gibi ele alınabilir; ama bir "insan" olarak ele alınmaz. İnsanın insan yerine konmaması emek sömürüsünün de yoğun olmasının göstergelerindedir. İslâm ülkelerinde bu daha da çok belirgindir.

İslâm toplumunda sosyal sınıflar, Batı anlamında, ortaya çıkmamakla birlikte iktisadî farklılaşma bir gerçek olarak kabul edilmiştir.³⁸

İnsan doğuştan cinsiyet, yetenek, zeka gibi yönlerden farklı özellikler taşır. Öncelikle doğuştan gelen farklılıklara dayandırılabilir olan iktisadî farklılaşma iş bölümünün, sosyal hareketliliğin ve iktisadî faaliyetlerin canlılığının te-

³⁸ Nahl, 16/71.

melidir. Bu tabakalanma iktisadî faaliyetin canlılığı için gereklidir.³⁹ Ancak ser-
vet, gelir, yetenek ve güç farklılaşmaları bir üstünlük sebebi değil dünya haya-
tındaki sınamanın aletleri olmalıdır.⁴⁰ Bireylere üstünlük ilmi⁴¹ ve ahlâkî⁴² an-
lamlarda tanınmıştır. Bu yüzden İslâm toplumlarında toprak aristokrasisi ile
sanayi ve ticaret burjuvazisi oluşmamıştır. Fütüvvet ve ahilik geleneğine bağlı
olan esnaf teşekküllerinde küçük ölçekli fakat yaygın bir sanayi sistemi oluştur-
muşlar ve sınıf geleneğinin oluşmasına imkân vermemişlerdir.⁴³

İslâm'ın öngördüğü çalışma hayatı belli ahlâkî davranışlara dayanır. Bu ah-
lâkî davranışların zihni kökleri, İslâm'ın getirdiği işbölümü anlayışı içerisinde
başka bir anlam kazanan, emeğiyle çalışan grupların yönetmelikleri mahiyetin-
de olan fütüvvetnâmelerde dile getirilmiştir. Fütüvvetnâmeler fütüvvet ülküsü,
teşkilâtı, usûlü, ilkelerini belirten ve mensuplarına yönetmelik vazifesi gören
eserlerdir.

Fütüvvetnâmelerde en çok vurgulanan ilkeler şunlardır: İçtimaî dayanışma
ve hizmet; insan sevgisi; iyi niyet, samimiyet ve içi-dışı bir olma, irâde; bencil-
likten ve kibirden uzaklaşma; hürriyet ve kanaat; dürüstlük, hürmet ve merha-
met.

Fütüvvet ve ahilik anlayışı, son şekliyle, Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in sün-
netine dayandırılan ilkeleriyle İslâmî-tasavvufî düşünce ve hayat telâkkisinin
içinde yer alır. Bu anlayış tasavvufî eserlerde işlene işlene âdeta bütün İslâmî ve
insanî faziletleri barındıran bir mahiyet kazanmıştır.

Samimiyet, cömertlik, Allah'tan başkasına kul olmama, sürekli gelişme ve
yenilenme, tevazu, geçimli olma, hörmet, merhamet, dürüstlük, iyi kalplilik
hep fütüvvetin özellikleri arasında sayılmıştır. İçtimaî dayanışma ve hizmet an-
layışıyla "elini, belini ve dilini korumak" şeklinde ifade edilen namusluluk ilke-
si fütüvvetin ve ahiliğin en önemli ilkeleri olagelmıştır.⁴⁴

Geniş anlamıyla bir Asya ve Ortadoğu hadisesi olan ahilik, daha III/IX. yüz-
yıldan itibaren Anadolu'ya kadar olan sahalarda etkisini göstermiş ve nihayet
VII./XIII. yüzyılda Anadolu'da Nâsiruddîn Mahmud el-Hoyî (Ahi Evren)

³⁹ "İnsanları derecelendirdik ki, birbirleriyle iş görsünler" (Zuhurf, 43/32).

⁴⁰ "Allah, sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerde sizi imtihan etmek için derecelendirendir"
(En'am, 6/165).

⁴¹ Hucurât, 49/13.

⁴² Zümer, 39/9.

⁴³ L. Massignon, "Guild-Islamic", *Encyclopaedia of the social sciences*, VII-VIII, 214-216; "Sınıf", *İslâm Ansiklopedisi*, X, 555.

⁴⁴ Bu ilkeler için bkz. Msl. Kuşeyri, *Risale*, Mısır, 1319, s. 112; Muhyiddin b. Arabî, *Fütühâtü'l-Mekkiye*, İ. Bulak, 1269, s. 262; Erdebili *Kitabu'l-fütüvve*, v.100b. Süleymaniye Ktp. Ayasofya Kit. Nu. 2049 da kayıtlı *Mecmuatu'r-resail fi't-tasavvufi* içinde.

(567-660/1175-1262) tarafından ahî esnaf teşkilâtı kurulmuştur. Ahî Türkçe’de cömert anlamına gelmektedir. Arapça bir kelime olan ahî kelimesi kardeşim anlamına gelmektedir ve tasavvuf erbabı arasında kullanılan bu kelime (çoğulu ihvan) ilk Arapça fütüvvetnâmelerden beri kullanılmaktadır.

Ahî teşkilâtı Osmanlı Devleti’nin ve toplumunun oluşmasında büyük bir yere sahiptir. O kadar ki ilk Osmanlı sultanları, Fatih dahil, ahî önderleriydi. İlk Osmanlı vezirlerinin bir çoğu da ahî idi.⁴⁵

Fütüvvet ilke ve kurumlarıyla yakın ilgisi olan ahiler Selçuklu ve Osmanlı sanayi ve iç ticaret kesimlerini oluşturan esnaf birlikleri halinde devam etmişlerdir. Sanayi devrimiyle esnaf birlikleri Anglo-Saxon ülkelerinde ortadan kalkarken Osmanlılarda kendini yeni şartlara uydurarak varlığını sürdürmüştür.

Günümüz sanayi toplumlarında işçi-işveren ilişkileri büyük bir öneme sahiptir. O kadar ki bazı sanayi toplumlarında işçilerin veya ücretlilerin toplam nüfus içindeki oranları yüzde 70-80’lere kadar çıkmıştır. Kapitalist dünya sistemi belli bir dengeye ulaşmıştır. Özellikle tek kutuplu dünya ve globalizasyon sürecinde küresel adaletsizlik çok daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Gelir dağılımı daha da kötüleşmekte, kalkınmışlarla az gelişmişler, zenginlerle fakirler arasındaki mesafe giderek açılmaktadır.

Az gelişmiş veya kalkınmakta olan ülkeler Batı türü bir kalkınmayı bir hayat yolu olarak benimsemiş görünüyorlar. Bu ülkeler “kalkındıkça” kalkınmış ülkelerle aralarındaki açık kapanacağına daha da artıyor. Dünya nimetlerinin dörtte üçü dünya nüfusunun ileri kapitalist üçte birinin tekeli altındadır. Günümüzde ihtiyaç ile sefalet, aşırı beslenmeden ölüm ile açlıktan ölüm yanyana barınıyor. Silahlanma ve başkalarını tahribe yönelik kaynakların çok az bir kısmı açlık sorununu ortadan kaldıracaktır. Gerçekten kapitalist sistem kendisini “tehlikeye” atmıştır. Bütün bunlar insanca bir hayat tarzı özlemini ve yeni bir uygarlığı gündeme getiriyor.

Küreselleşme insanlar arasındaki uçurumları derinleştirmekte, zenginlerin daha da zenginleşmesine fakirlerin ise daha da fakirleşmesine yol açmaktadır.⁴⁶

Günümüz ekonomilerinin temel sorunu olan ve emek israfından başka bir şey olmayan, üstelik temel bir ahlâkî problem olan işsizlik problemi de halledilememektedir. Çoğunluğunu İslâm ülkelerinin oluşturduğu az gelişmiş (daha doğru bir deyişle az kapitalistleşmiş) ülkeler ise daha da kötü durumdadır.

Günümüzde dünya sistemi içersinde müslümanların etken değil edilgen olmaları, İslâm ülkelerinin dünyanın gelir dağılımı en bozuk ülkeleri olmaları öncelikle ahlâkî bir problem gibi görünmektedir.

⁴⁵ Mikail Bayram, Ahmet Tabakoğlu, “Ahî”, İslâmî Bilgiler Ansiklopedisi, 1, 89.

⁴⁶ Muammer Kaya, Eskişehir-Osmangazi Üniversitesi, Teknoloji Araştırma Merkezi (TEKAM) Müdürü, TurkStudent.net

İslâm ülkelerindeki işçi ve emek meselesine İslâm'ın öncelikli yeri vermesi gerektiğini savunmalıyız. Çünkü Batı dünyasında sendikalaşma süreci içersinde belli bir dengeye ulaşmış bulunan işçi meselesi, İslâm ülkelerinde adaletsiz bir görünüme sahip hale gelmiştir. Bu adaletsizliğin unsurlarını işveren sömürüsü, sendikacı sömürüsü ve dış sömürü oluşturmaktadır. Gerçekten, özellikle Türkiye'de, bir taraftan işsizlik, bir taraftan da bu işsizlerle alay edercesine istenen veya fiilen ödenen yüksek ücretler ile birlikte emek karşılığı olmayan yüksek haksız kazançlar söz konusudur.

Dünya çapındaki eşitsizlik İslâm ülkelerinde daha da büyümektedir.

Dünyada haksızlığa karşı bir tepki olarak başlayan sendikalaşmanın Türkiye gibi ülkelerde, Batılaşmanın bir boyutu olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla toplumumuzun bir çalışma sistemi olarak geliştirdiği ahilik geleneğinin bunda bir rolü olmamıştır.

İslâm ülkelerinde düşük geliri yüzdeye düşen payla en yüksek geliri yüzdeye düşen payın farkı oldukça büyüktür. Bu gelir dağılımındaki adaletsizlikten kaynaklanmış olmalıdır.

Sosyal barışın sağlanması ve korunması, gelir bölüşümünün adaletsiz olduğu bir ülkede mümkün değildir. Böyle bir ülkede toplumsal huzursuzluğun olması kaçınılmazdır. Türkiye'de, çalışanlar aleyhindeki gelir dağılımının düzeltilmesi gerekmektedir.

Burada Türkiye gibi ülkeler açısından önemli olan ve emek-gelir ve servet dengesizliğinin en önemli göstergelerinden biri olan gecekondulaşma gibi olaylara değinmek gerekir. Bu tür olaylar da emeksiz servet edinmenin, haksız yere rantlardan istifade etmenin ve kul hakkına tecavüzün dolayısıyla ahlâksızlığın en önemli göstergelerinden biri olarak görünmektedir.

Enflasyondan daha çok göze çarpan ve sıkıntı kaynağı problem olan işsizlik, sanayi kapitalizminin bir ürünüdür. Kitlevî üretimin bir sonucu kitlevî tüketim, bir diğer sonucu da kitlevî işsizliktir. Bir başka deyişle işsizlik, en önemli kaynak ve emek israfıdır. Batı'da kitlevî üretimin bir sonucu olarak daha fazla arttırılmayan talep, malların satılamamasına, fabrikaların kapanmasına dolayısıyla işsizliğin artmasına yol açıyor.

Kapitalist ülkelerde talebin daha fazla arttırılmamasından kaynaklanan konjonktürel işsizlik, robot ve benzeri emeği ikame eden makinelerin yol açtığı teknolojik işsizlik gibi işsizlik türleri görülürken bizim gibi ülkelerde mevsimlik ve gizli işsizlik ön plandadır.⁴⁷

⁴⁷ Türkiye'de resmi rakamlara göre 2005 Ekim'inde 22.197.000 kişilik toplam istihdamda işsiz miktarı 2.487.000, işsizlik oranı ise yüzde 10.1'dir [Bkz. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK, Eski DİE) hareketli üçer aylık dönemler itibarıyla Hanehalkı İşgücü Anketi'nin Eylül-Ekim-Kasım 2005 dönemini kapsayan Ekim 2005 sonuçları]. Türkiye'de Ekim-Kasım-Aralık dönemini kapsayan üç aylık hareketli

İşsizliğin azalmasında olumlu gelişmeler ve beklentiler olsa da bu olgu hâlâ sosyal ve iktisadî sıkıntılarla hırsızlık, terör başta olmak üzere kanun dışı olayların da en önemli sebebi olmaya devam etmektedir.

Türkiye’de emeğiyle geçinenlerin hem kişi hem de aile düzeyinde yapmak zorunda oldukları asgarî harcamalar hakkında bir fikir vermek üzere Türk-İş’in, Kasım 2005 için tahmin ettiği 4 kişilik ailenin yoksulluk sınırınının 1.610 YTL, açlık sınırınının 529.79 YTL; Kamu-Sen’e göre ise tek kişinin yoksulluk sınırınının 940 YTL, 4 kişilik ailenin yoksulluk sınırınının 1.893 YTL ve açlık sınırınının ise 727 YTL olduğunu belirtebiliriz. Bu rakamlar Türkiye’de zengin ile yoksul arasındaki farkın büyük olduğunu ispatlamaktadır.

Günümüzde halen büyümeyi teşvik eden, sonuçta gelir dağılımını bozan zihniyetin ve uygulamanın hakim olduğunu görüyoruz. En büyük işletmeci olan devletin ekonomik faaliyetleri sınırlandırılırken, aynı sakıncaları fazlasıyla barındıran uygulamalar özel girişim için sürdürülmektedir. İşletme hakkını değil, mülkiyeti devreden bir özelleştirme uygulaması bu süreci hızlandırmakta ve daha da vahimleştirmektedir. Üstelik çok uluslu şirketlerin ve uluslararası büyük sermayenin artan ölçüde devreye girmesi problemi daha da büyütmektedir. Zaten ülke vatandaşlığı kavramı yerini çoktan çok uluslu şirket vatandaşlığına bırakmıştır. Bu da gelir ve servet adaletsizliğini arttırmakta dolayısıyla ahlâksızlığın zeminini güçlendirmektedir.

Sonuç

Bizim de mensup olduğumuz İslâm geleneği toplum ve iktisat anlayışı nizâm kavramına dayalı bir denge fikrini esas alır. İçtimai ve iktisadî çelişkiler Batı’da olduğu gibi denge unsurlarını oluşturmamıştır. Bu sistemde modelinde sınıflaşma değil işbölümü, emek-sermaye çelişkisi değil emek-sermaye işbirliği vardır. Sömürü anlayışı değil hizmet anlayışı hakimdir.

Bu düşüncenin en önemli unsurlarını insan sevgisi, merhamet, adalet ve kul hakkı gibi ahlâkî ilkeler oluşturmaktadır. Kişinin toplumun çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün tutması bunun asgarî şartıdır.

Kul hakkını esas alan İslâm ekonomisinin günümüzde var olduğunu söylemek zordur. Bu yüzden “İslâm iktisadı” çalışmaları gelir dağılımını olumlu

ortalamalara göre, 2005 Kasım ayı itibarıyla işsizlik oranı yüzde 10,6 olarak tahmin edildi. Türkiye İstatistik Kurumu’nun Hanehalkı İşgücü Anketi’nin, Ekim-Kasım-Aralık 2005 dönemini kapsayan Kasım 2005 sonuçlarına göre, bu dönemde işgücüne katılım oranı ise yüzde 48 oldu. Buna göre Türkiye’de işsizlik oranı 2005’te, 2004’e kıyasla değişmedi ve yüzde 10,3 olarak gerçekleşti. Verilere göre 2005 yılında işgücüne katılım oranı ise 0,4 puan gerileyerek yüzde 48,3 olarak hesaplandı. Türkiye’de 2004 yılında işgücüne katılım oranı yüzde 48,7 idi. Türkiye’de işsizlik 2004 yılında da yüzde 10,3 olmuştur.

yönde etkilemeyen kurumların teorisini yapmaktan çok, insanca bir hayat tarzı ve yeni bir uygarlık ile ilgili sorunları ele almalıdır.

Gelir dağılımının son derece bozuk olduğu İslâm toplumlarında iş ahlâkının ve iş barışının hatta toplum barışının sağlanması imkânsızdır. Bu yüzden ortaya çıkan toplumsal gerginliklerin büyümemesinin temel sebebi aile, akrabalık ve komşuluk geleneklerinin hâlâ varlığını sürdürmesidir. Modern kapitalizmin hor gördüğü bu tür gelenekler toplumlarımızdaki gerginlikleri azaltan en önemli faktördür.

Kapitalist dünya sisteminin edilgen bir üyesi olan ve hâlâ “gelişmekte olan” ve Güney ülkeleri arasında yer alan İslâm ülkelerinin etken ve hakim olmalarının sırrı iktisadın da temelinde yer alan ahlâkın tekrar önemsenmesinde bulunmaktadır.